

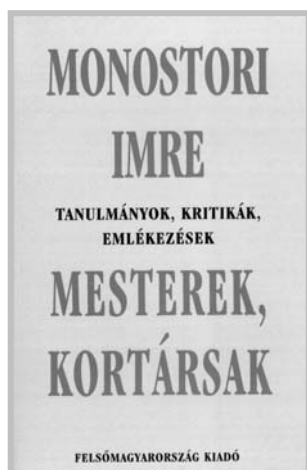
Monostori Imre: Mesterek, kortársak

TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, EMLÉKEZÉSEK

Monostori Imre sokoldalú, tevékeny értelmiségi, nagy hagyományú, de manapság lehet, hogy defenzívába került magatartás folytatója és megújítója. Vidéken szerkeszt nem provinciális folyóiratot; szellemi és gyakorlati vezetője a Németh László Társaságnak; irodalomtörténészként a harmincas-negyvenes évek történeti talaján kezdeményez és végez „mélyfúrásokat”, kritikusként a legújabb magyar irodalom világának értelmezéséhez keres szempontokat. Magatartásának összetettsége belülről fakad. Nem szerepeket játszik, hanem sokrétű, többféle ágazó hivatást teljesít; ügyszeretet és munkabírást találkozik alkataiban. Szerencsés tulajdonsága, hogy a jelenségek csábító változatosságára nyitottan is szilárd fogódzót keres, kedvenc Németh László-mottója szerint a csillagokat nézi, hogy partot érhessen.

Új kötetére is jellemző a tematikai szétágazás meg a szemléleti egység dialektikája. Műfajait az esszéprózában belül pontosan vetíti előre az alcím; az *emlékezések* terminus a tanúságtevő személyesség vállalására utal: önmagáról, irodalmi kapcsolatairól, művei geneziséről valamivel többet mond el ezúttal, mint például a *Próbafúrásokban* (ahol emlékezések helyett a dokumentumok meghatározás szerepelt). Szó sincs tetszelgő önkitalakozásról: a történések, folyamatok tablószerű ábrázolásában jelenik meg a szerző önarcképe, régi festészeti hagyományokra emlékeztetve mellékalakként, félig-meddig a háttérben, ha szabad a kötetcímet variálni, mesterek kortársaként. Ugyanakkor valamely mélyebb rétegben is érzékelhető az önéletrajz és naplószerűség tendenciája: a szellemi életben megtapasztalt dolgok áttételes lírai kommentárjában, a dezillúziós hangoltságban.

Négy ciklusból áll a kötet, s ha az első úgyszólván aranykori állapotokat, kapcsolatokat, eszményeket idéz föl, a negyedik inkább a vaskor fenyegetését. A kötet szerkesztésre mindig érzékeny Monostori esetében ez a sorrend akár a hanyatlás tükröztetéseként, a visszaesés jelzésként fogható fel, az ovidiusi „négy korra” való allegorikus utalásként. A *Mesterek*, az eső fejezet vezérszólámát a Fodor Andrásról szóló valloماسos emlékezés címe foglalja össze: „Egymást egymásért kedvelők szellemi atyafisága”. Korábbi kötetét Fodor András emlékének ajánlotta, most kifejti e tartós szellemi vonzalom tartalmi indítékait. „Munkatársakként” találkoztak; szerénységében még a kapcsolat baráti jellegéről is óvatosan nyilatkozik meg. De a közös ügyek – a tatabányai folyóirat, a Németh László-életmű gondozása, az *Ezer este...* naplófolyam kiadásának támogatása, a vidéki fiatal költők, írók felkarolása, és hasonlók – olyan epikai hitellel vannak dokumentálva, amely meggyőző az együttműködés tartalmasságáról és bensőségességéről. S még a Fodor-életműben többé-kevésbé jártasoknak is újat mond az az

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 2000
276 oldal, 1100 Ft

útirajz, amely az *Új Forrás* delegációja 1994 februári marosvásárhelyi látogatásáról szól, és Fodor-versek keletkezéstörténetéhez ad kulcsot. A Vekerdi Lászlóval való találkozásokat összegző írás naplószerűséget egyeztet hiteles portréfestéssel. Fodorban, Vekerdi-ben és Tüskés Tiborban az övével rokon szellemeket karakterizál Monostori, olyan szerepkörök és tevékenységi formák lényegét ragadja meg, melyek közel állnak hozzá. Ehhez a választott modellhez hozzátartozik az odafigyelés, az értékelés egészséges pluralizmusa: „a magyar irodalom *egészében*, az értékvilágok egymást nem kizáró, hanem egymást kiegészítő természetében” való gondolkodás.

Ugyanebben a ciklusban a Németh László és Illyés Gyula életművével foglalkozó szakirodalmat figyelemmel kísérő „filosz” recenzióit olvashatjuk még (például Grezsa Ferenc, Czine Mihály, Domokos Mátyás kötetéről). Itteni szerepeltetésük sokszorosan indokolt, hiszen Monostori nem csak ismerteti kollégái eredményeit, hanem összehasonlítja és kiegészíti őket, a recepció történetében helyezi el az új adalékokat, s így (hangoskodó programnyilatkozat nélkül) a tényekre, a szövegekre figyelő befogadástörténet-írás érvényes változatát valósítja meg. Külön kiemelendő a kötet élén álló dolgozat Tamás Attila *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig* című könyvről, illetőleg 1998-ban megjelent második kiadásáról. Egy igazi tudós olyan fontos korai művét méltatja, amelyből később többen merítettek, mint ahányan idézik; az „alaposan kidolgozott és megbízhatóan tudományos megközelítésen” túl azért becsüli a tanulmányt és szerzőjét, mert „olyan sarkalatos – mondhatni – szakmai létproblémákat állít a vizsgálódás középpontjába, mint például a *költői világkép* mibenléte, a *költői műalkotás* ismérvei vagy éppen az *esztétikai érték* megragadhatóságának a kérdése”. Ebben az értékelésben már ott lappang bizonyos másfajta megközelítésekkel szembeni polémia csírája.

A következő (közbulső) két ciklus Monostori kritikusi arcélét mutatja meg. *Lezárult pályák* összefoglaló címen Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, Ratkó József és Holló András életéről és költészetéről értekezik. Személyes érintettséget, szubjektív elkötelezettséget jelez a „megérzések” kifejezés a Holló Andrásról szóló bemutatás alcímében. Miért emlékeznék az „utolsó romantikus költőre”, ha nem lenne fogékony a „hihetetlenül érzékeny és örökké megsebzett lelkű ember” nem patológikus, hanem világnézeti problémájára, amelynek lényege „a ma már egyre távolabbi, egyre messzebb kerülő emberi és költői magatartásforma volt [...]; egy felvilágosult, újmódi krisztusi önfelajánlás”. A kritikus értékrendjét polarizáló szembeállítás tünteti föl: „nem elég modern, nem elég groteszk, nem elég ’szöveg’-szerű, nem elég távolságtartó (stb.); ezzel szemben érzelmes, egyszerű, őszinte, nyílt, vágyakozó, panaszkodó, szenvedő, szóval túlságosan is emberi (stb.);”. Monostori ezúttal olyan ars poéticával vállal rokonságot, amely messzire távolodik „az újmódi irodalmi normáktól, bevett szokásoktól” – de idézetei többnyire helytállóak, és a „vitathatatlan tehetség” bizonyítása igyekezetében nem hallgatja el e tehetség korlátait, fegyelmetlenségeit sem. Bevégzetlen életmű magyarázatakor emberi érv lehet, hogy Holló András „nagyon, de nagyon sietett. Nem ért rá bíbelődni [...]”. Ha a részvét és a fájdalom szava itt elhalkítja netán a kritikáét, akkor a Hervay Gizelláról és a Szilágyi Domokosról szóló írások hatásosan szuggeralják, sőt pontosan megmagyarázzák, hogy Monostori a költészetben elsősorban a „kíméletlen karkai szorongás és a bánásgérezet látomásosságának képeire” fogékony, „a két nemlét közötti lét [...]” számvetésére. Nota bene: ezek a kritikák a hetvenes évek második felében keletkeztek. Kedvenc költőinek legkeserűbb sorai sem válnak a sanyarú létezés elfogadtató dokumentummá, hanem úgy tárulkoznak föl értelmezésében, mint „a keserűségből, a tragédiákból is józan hitet fakasztó” művészet. Ezt a tézist lehetne ugyan vitatni, mint ahogy

a Szilágyi Domokos-esszében idézett Arany János is elismerte a pesszimista művészet létjogát *Az ember tragédiája* kapcsán, de Monostorinak igen találó, netán éppen madáchi szellemű érve van a tragikumot és az abszurditást elkerülni próbáló világnézet mellett: „az ellentétek világában időleges harmóniát kereső teremtő tett, a vállalkozó ember dialmas szenvedése”, „a katasztrófaérzet és az ezzel való viaskodás” kettőssége az ő szemében magának a létezésnek a képlete.

Összegyűlt értékek a harmadik ciklus címe, és nem könnyű közös nevezőt találni az ide sorolt írások között. Talán „a kritikus olvasónaplójából” embléma ragaszthatja össze a témákat. A szereplők: Csokits János, Pintér Lajos, Győri László, Varga Imre, Esterházy Péter, Jókai Anna, Nagy Gáspár. A kritikus alkalmi kihívásokra felel, nem föltétlenül ő választ, mint mestereiről szólván. Ebből a hátrányból viszont az a lehetséges előny fakad, hogy nem feszélyezik udvariassági kötelmek, kívülről kapott feladatokon próbálhatja ki elveit és módszereit: igazi mércéje ez az értékelő képességnek, az ítéletterőnek, és nem utolsósorban az arányérzéknek. Monostori ezekben a kísérletekben rendre „megküzd” a művekkel, becsületes párbeszédet folytat velük és alkotóikkal; önmagához (ízléséhez, várakozásához) méri őket, s gyakran drámai vita után mondja ki végső szavazatát. *A korai Esterházy-prózáról* szólva ritka őszinteséggel avat be a döntési folyamatba. „Szoros olvasással” követi nyomon az első három Esterházy-kötetet, és csak a legalaposabb analízis után azonosul a jóslattal és véleménnyel, hogy a Termelési-regény [...] szerzője a prózatechnika bravúráján túl ígéretesen nagyformátumú epikus. Az indoklás egyáltalán nem szokványos; Monostori szerint Esterházy *sorskérdéseket* vet föl, „a közösség általi emberi teljesség igényét – és lehetőségét” sugallja; „emberibb módon élhető” világ kiküzdésében van a segítségünkre. Jókai Anna *Ne féljetelek* című regényében azt méltatja, hogy a „tisztá, világosan követhető szerkezeti konstrukción” nem a halálról szóló eszme üt át, „az életre, az életre készülésre biztat bennünket”. A Nagy Gáspár-elemzést eredetivé teszi, ahogyan a magyarországi „köztörténetre” szuverén bátorsággal reagáló költőben fölfedezi „a transzcendens világ” szövetségesét, kimutatja „az Istenhez kapcsolódás-kötődés” motívumának állandóságát, egy békés és derűs apokaliptikus próféciáját.

Figyelmet érdemel, hogyan jár el akkor, ha jószándékú, számára rokonszenves költői törekvések átmeneti kudarcát vagy tartósnak látszó válságát konstatálja. Jóhiszeműen megkeresi a költő-író(típus) optimális növéstervét, tapintatosan jelzi a hatástalanság eredetét, alternatív javaslatot tesz a továbblépésre, a lehetséges kibontakozásra. Konkrét példa alapján megfogalmazza az egykori *Kilencek* részleges elhallgatásának, egzisztenciális és poétikai elbizonytalanodásának tényét, és rákérdez az okaira („úgy lehet, közös és nagy okok léteznek”): „rá kellett döbbsennie a 'Kilencek'-nek is arra, hogy a társadalmi-szociális, nemzeti és reform attitűdök szemlátomást elértéktelenedtek, és nemcsak a neoliberális új értékvilág törvényei szerint, de bizony a mindennapi ember szemében is. A kapitalizálódó, sőt visszaféudalizálódó restaurációs hatalmi viszonyok, hatalomgyakorlási metódusok eltérébélyedésének korában minden efféle érték ócska kacattá, a haladást, az egyéni szabadságot korlátozó, lassító, visszahúzó erővé minősítettetett. A másként gondolkodást hirtelen sok másként gondolkodó felejtette el. A másként gondolkodást különben is fölváltotta a másként fogalmazás. – Amde a 'Kilencek' nem tanultak meg másként fogalmazni.” Monostorinak imponál talán a rossz kortendenciákhoz idomulni nem tudó következetesség, de van ajánlata a megújulásra, a megszólalás mikéntjére: a számvetést, a helyzetértékelést, a „sorsképlet” tömörítését javasolja – tehet-e nagyobb gesztust kortárs kritikus a kortárs költőnek?

Az utolsó ciklust (*Két áttekintés*) vaskorra utaló hasonlaltal, rossz és romló közérzet-jelentésként értelmeztük előljáróban, efféle summázatokra gondolva: „Az irodalmi világban a kilencvenes években uralkodó szellemi értékrend nem az egészséges és táplálóan serkentő, valóságos pluralizmus jegyeit viseli magán, hanem éppen ellenkezőleg: egy új irodalmi kánon kikényszerítését célozza. [...] Ez a félig elkészült kánon fájdalomosan megcsönkítja, egyszersmind le is fokozza a magyar irodalom sokszínű, összességében nagyon is gazdag értékeit, egész irodalmi világunk értékrendszerét.” Nem szabad legyintéssel elmenni ilyen töményen rosszat sejtő-sejtető helyzetkép mellett, kivált ha művelt, érzékeny, tényekre figyelő, adatokra támaszkodó intellektuel vázolja föl. A kettészakadt magyar irodalom és szellemi élet látománya, amelyben az egyik kánon kíméletlenül szorítja ki az értékekben nem szegényebb másikat, nem pusztá rémkép.

Monostori munkásságát végigkíséri a Németh László-kutatás, ezen belül a Németh-recepció áttekintésének és minősítésének igénye és gyakorlata. Ebben a kötetben *A Németh László-recepció történetének főbb kérdései 1945 előtt* című dolgozatot adja közre. Akadémikusan nézve a témaválasztás történeti, a valóságban azonban drámaian aktuális. Németh László megítélése ma is ütközőpont, már-már irracionális eredetű feszültségek szikráznak össze nevének csak említésekor, ha a népi-urbánus ellentétről vagy a *Kisebbségben* problematikájáról esik szó. Az idevágó viták 1945 előtti fejezete magában foglalja a *Tanú*-korszakot, a Hatvanyval, Szekfűvel, Ignotus-szal, Babitscsal való pengéváltásokat, a *Magyarország és Európa*, valamint a *Magyarok Romániában* körüli viharokat. Fiatalos túlérzékeny bizonyító szándék vehető észre Németh egyik-másik ekkori megnyilatkozásában, mintha kipróbálni akarná a közegellenállást, amelyik merész gondolatszárnyalásaival szembeszegül. Pozitívisztikusan aprólékos vizsgálat után Monostori arra a következményre jut, hogy „a harmincas évek közepén a magyar szellemi progresszió két szélsőséges vonulata: a neoliberais és a kommunista baloldal, illetőleg a népi ideológia és mozgalom – láthatóan már nemcsak szellemi, hanem politikai ellenfelek is. Ebből következik, hogy ennek a baloldalnak a legfőbb törekvése az volt, hogy gyengítse, leleplezze, szalonképtelenné tegye, lejárassa az általa jobboldalinak (kormánytámogatónak, antiszemitanak, fasisztának stb.) nevezett és tartott népi mozgalom friss és rendkívüli módon hatni tudó szellemiségét és politikai törekvéseit”. Ennek a leleplező szándéknak kapóra jött a *Kisebbségben* és a *Szárszói beszéd* taktikai kikezdehetősége; a baloldali szellemi fórumok meg a magyar zsidó értelmiség ama képviselői is szembefordultak Németh-tel, „akik két-három évvel korábban még a legnagyobb kortárs gondolkodók és esszéírók közé sorolták”. A baloldal azután bélyegzi meg Németh Lászlót, hogy nem sikerült szövetségesül megnyernie. Monostori nem mentegeti hőse lehetséges tévedéseit, de jó okkal sajnálja azt a magát baloldalinak föltüntető utókort, amely Németh László addigi munkásságából már csak a „mélymagyar és hígmagyar” terminológiájára és eszmevilágára emlékszik. Legújabbban olvashattuk tőle *A Németh László-recepció története a rendszerváltás után* című tanulmányt is (Kortárs, 2001. 2–3.) benne a szomorú összegzést: „a Németh László-kérdés (újfent) elsősorban ideológiai-politikai harci szempontból vetődik föl”. Monostori azt kezdeményezi, hogy lépünk túl ezen a beidegzett rossz hagyományon. Az adatgyűjtő, a cédulázó „részletkutató” nagyra tör, az egészet nézi. Attól az ürességtől félti a magyar szellemi életet, amely a nemes örökséget eltékozló, a „mesterek” kezét elengedő nemzedékeket fenyegeti.

Csűrös Miklós